

Funcities van de Droogstoppel- hoofdstukken in „Max Havelaar”

door

Dr. Marcel JANSSENS

Multatuli's *Max Havelaar* vertoont een door en door romantische structuur die er het meest verwarring stichtende en ook het tot dusver minst bestudeerde aspect van is. In de *Havelaar* zelf staat een paar keer¹ dat het boek „bont” is en de schrijver zelf noemt het „een staalkaart”². In de beroemde slotrede geeft Multatuli nog eens het (op het eerste gezicht) onsamenhangende karakter van zijn boek toe: „Het boek is bont... er is geen geleidelykheid in... jacht op effect ...de styl is slecht... de schrijver is onbedreven... geen talent... geen methode...”³. Het boek zit inderdaad in mekaar – zoals Douwes Dekker schreef in een brief aan Tine – als „een onweersbui met weerlicht hier en daar en een donderslag op 't eind”. In een opstel *Max Havelaar aan Multatuli* uit het najaar 1860 liet de auteur zijn romanpersonage scherpe kritiek uiten op de rommelige opbouw van de roman. Max Havelaar gebruikt de zeer ongunstige termen „misgeboorte”, „een kalf met zeven staarten, zonder kop” en „vodderij”⁴. Al heeft Multatuli in brieven aan Tine tijdens het schrijven en overschrijven van zijn manuscript ook wel het tegenovergestelde beweerd, nl. dat het „één geheel”⁵ was en zelfs „een logisch geheel” dat arbeid vereiste en niet louter vlagen van „oogenblikelyke geestesverheffing”⁶ – toch was hijzelf zich zeer goed bewust van de wanstaltigheid van zijn roman, die – het weze er terstond bijgevoegd – ondanks de ogenschijnlijke excentrieke grilligheid een bestudeerde samenhang vertoont.

Multatuli's lezers waren het sinds de publicatie van de *Havelaar* in mei 1860 wat de vormloosheid van zijn boek betreft meestal met hem eens. Een Nederlands hoogleraar stelde ooit het lezen van

1. Multatuli, *Volledige Werken* (Amsterdam, G. A. Van Oorschot), deel I, p. 198 en 216.

2. *VW* I, p. 216.

3. *VW* I, p. 292.

4. *VW* X, p. 454.

5. *VW* X, p. 95.

6. *VW* X, p. 103 – zie ook *Max Havelaar aan Multatuli*, *VW* I, p. 455, waar hij zegt dat de opbouw van zijn boek „studie” vereiste.

dit boek gelijk met „het genot van een kilogram droog roggebrood van tien weken oud, zonder drinken binnen een half uur op te eten”⁷. Ik neem aan dat een hedendaags lezer die nochtans aan meer extravagante structuurexperimenten gewoon is geraakt, er nog bij een eerste contact evenzo zou over oordelen.

Ik behandel hier slechts één aspect van deze structuur, nl. de functie van de Droogstoppel-hoofdstukken en -fragmenten. Het spreekt vanzelf dat men alle structuurbeginselen samen zou moeten bestuderen om in de organisatie van de *Havelaar* klaar te zien, m.a.w. om het „system” in deze ogenschijnlijke „madness” te onderkennen. Niettemin kan een afzonderlijke beschouwing van het Droogstoppelraam rond de centrale Havelaargeschiedenis hier enig licht brengen.

In grote trekken ziet deze structuur eruit als volgt. Er zijn drie ik-personen aan het woord in de afwikkeling en opbouw van de vertelling: 1. Droogstoppel die de eerste vier hoofdstukken schrijft en achteraf nog enkele keren tussenkomt om te commentariëren of om zaken te vertellen die buiten het kernverhaal vallen; 2. de jonge Ernest Stern, de Noordduitse klerk op Droogstoppels make-laarskantoor, die, op last van Droogstoppel en gebruik makend van de papieren in het pak van Sjaalman, het kernverhaal schrijft over Havelaar en het conflict van Lebak; 3. Multatuli zelf die in een beruchte pathetische slotrede het boek besluit „met een donderslag op 't eind”. Merkwaardig is dat de Droogstoppeltussenkomsten quantitatief steeds geringer worden (van ca. 50 blz. in de hoofdstukken I-IV, naar 15 in IX en X, naar 9 in XVI, naar 6 in XVIII, en dan naar... 0, vermits niet Droogstoppel, maar Multatuli zelf het raam afrondt). Als raamverhaal beschouwd is de *Havelaar* dus slechts een onvolledige raamvertelling. Het boek kan wat dit betreft niet de vergelijking doorstaan met de klassieke patronen van raamvertelling in de *Decamerone* of de *Canterbury Tales*, ook niet met romantische voorbeelden als die van K. L. Immermann of E. T. A. Hoffmann⁸.

De vraag die wij trachten te beantwoorden luidt: waarom schreef Multatuli die (gedeeltelijke) omkadering door Batavus Droogstoppel rond het verhaal van Stern? Waarom heeft de man

7. Geciteerd door Julius Pée, *Multatuli en de zijnen*, Amsterdam, 1937 (Wereldbibliotheek Nr. 660), p. 101.

8. Ik wil hierbij aanstippen dat men de *Havelaar* op grond van de raam-kernstructuur, waarvan parallellen genoeg te vinden zijn in de Europese romantiek, ook een dubbelroman zou kunnen noemen. Over dit dubbelroman-karakter zou eveneens veel te zeggen zijn – en in elk geval meer dan Frank C. Maatje erover geeft in zijn boek *Der Doppelroman. Eine literatursystematische Studie über duplikative Erzählstrukturen* (Groningen, J. B. Wolters, 1964, p. 98-119). Houden wij ons hier echter aan de functies van het raam.

van Lebak zich niet tevreden gesteld met het vertellen van de ernstige, hooggestemde Havelaargeschiedenis, waarin hij pleit voor zijn recht en dat van de Javaan na zijn ontslag uit 's lands dienst in het voorjaar van 1856? Waarom die koddige, bij wijlen nonsensikale interventies van de hypocriet Droogstoppel die zich als een hond in een kegelspel beweegt tussen het pleidooi pro domo van Eduard Douwes Dekker? Waarom schreef Multatuli twee verhalen in de plaats van één, daarbij het gevaar lopend dat de koddige introductie en intermezzi van de makelaar de aandacht van de lezer afleiden van de pleitrede van de plichtsmens uit Rangkas-Betoeng? Welke zijn de functies van het Droogstoppelraam rond Sterns „geschrijf”?

* * *

De functie van de inlassing van de Droogstoppelhoofdstukken I-IV, vooreerst, is duidelijk. Het boek als zijnde de geschiedenis van Max Havelaar met als belangrijkste onderdeel de débâcle van Lebak was lang in Multatuli's brein gerijpt. Als hij begin september 1859 eindelijk ertoe besloot zijn belevenissen in Lebak van drie en een half jaar vroeger te boek te stellen, kon hij dit reeds jaren in zijn geest en gemoed gerijpte verhaal zó neerpennen. Een liefje van hem, Ottilie Kosz uit Kassel, die hij in het najaar 1858 had ontmoet, schreef hem in de maand januari 1861, nadat ook zij kennis had genomen van zijn boek: „Alles kam mir so bekannt vor – alles, alles! Wie viele habe ich aus Ihrem Munde gehört”⁹. Het is niet uit te maken of Ottilie met dit driemaal herhaalde „alles” werkelijk het ganse boek bedoelde zoals het nu voor ons ligt, dus met de Droogstoppelhoofdstukken inbegrepen. Zéker echter is dat Douwes Dekker op het ogenblik dat hij te Brussel in Au Prince Belge tussen 16/17 september en 13 oktober 1859 Multatuli werd, klaar was met de inhoud van het Havelaarverhaal, voor belangrijke fragmenten zelfs in de letterlijke zin van het woord. Hij hoefde slechts af te schrijven wat „vóór hem lag”, zoals hij het zo dikwijls uitdrukt in zijn *Havelaar*, of definitief te herschrijven wat in meerdere vroegere redacties op zijn „waggelend herbergtafeltje” klaar lag. Het valt niet te bewijzen op grond van documenten, maar ik meen te mogen aannemen dat de inventie en de creatie van de Droogstoppelfiguur en de daarmee gepaard gaande mise-en-scène van zijn boek er nog zijn bijgekomen, nadat het verhaal over Havelaar als zelfstandige roman werd geconcipieerd en misschien zelfs reeds gedeeltelijk in de definitieve

9. *VW* X, p. 400.

versie werd neergeschreven¹⁰. In de laatste maanden, kort vóór hij met het razende schrijven begon, o.m. na de ontvangst van de infame brief die Tine hem op aanstoken van haar zuster Henriette en haar oerdeftige echtgenoot baron van Heeckeren van Waliën schreef, moet hem een geniale flits door de geest gegaan zijn, die er hem toe inspireerde de centrale Havelaargeschiedenis te wikkel- en in het satirische omhulsel van Droogstoppel. Hoofdstuk V – het begin van het Havelaarverhaal – blijft voor mij het initiaal ontworpen begin van het boek *Max Havelaar*. De geniale inkadering van deze kern in de mise-en-scène Sjaalman-Droogstoppel-Stern (met Frits en Marie er nog bij) lijkt mij te zijn ontworpen op het einde van de jarenlange incubatie van de *Havelaar* onder de druk van de laatste beslissende gebeurtenissen in Dekkers Sjaalman-bestaan na Lebak.

Het is duidelijk waarom Multatuli aan Droogstoppel de eer en het genoegen laat ons, lezers, in dit boek binnen te leiden: Multatuli wilde ons met een interessante, koddige ouverture in zijn boek over de man van Lebak binnenlokken. Hoofdstuk V begint reeds met een anecdote, nl. het wegzakken van de wagen in de modder, maar dit was wellicht nog te zakelijk voor Multatuli, die zijn lezers eerst anders lijmen wou. Hij wacht weloverwogen hoofdstukken en hoofdstukken lang met de hoofdschotel en serveert eerst een pikant voorgerecht, nl. de aartsgekke Droogstoppel-historie. Droogstoppel doet dienst als „uitroeper voor de kermis- tent”¹¹ die ons met zijn (onbewuste) grappen inviteert om het spektakel te komen volgen. Multatuli lokt ons met een lach, verzoet de pil, lepelt zijn lezer eerst wat zoetigheid binnen eer hij op de proppen komt – eindelijk eerst in hoofdstuk XV! – met de „plat de résistance” die de Hollandse lezer van 1860 zwaar op de maag moest vallen.

Deze aanslepende ouverture wekt onze interesse. Wij vragen ons af waar die in de titel aangekondigde Max Havelaar blijft en wat voor een man dat wel is, nu wij zo lang aan de draai gehouden worden door die schijnheilige femelaar van de Lauriergracht. Het aantreden van de held in V – eigenlijk krijgen wij hem pas in VI te zien – wordt zo magistraal georchestreerd. Droogstoppel komt de eer toe de toeschouwers zo lang bezig te houden en op te warmen. Als de clown dan eindelijk na 50 blz. van het proscenium

10. Garnt Stuiveling suggereert iets gelijkaardigs in zijn inleiding tot de „nulle druk” van de *Havelaar* (Amsterdam, G. A. Van Oorschot, 1949, p. XII-XIII) en in zijn opstel *Rondom het handschrift van de Max Havelaar in 100 Jaar Max Havelaar. Essays over Multatuli* door P. H. Dubois e.a. (Rotterdam, Ad. Donker, 1962, p. 34).

11. *VW I*, p. 215 – zie daarover ook J. J. Oversteegen, *De organisatie van Max Havelaar*, in: *Merlyn*, oktober 1963, p. 34-35.

verdwijnt, moeten nóg een paar gordijnen weggetrokken worden en dan eindelijk staat de man vóór ons die geroepen is om de man van Lebak te worden. Multatuli drukte trouwens zijn bedoeling met de hoofdstukken I-IV uit als volgt in een brief aan Tine van 27 oktober 1859 (dus na het beëindigen van zijn roman): „Ik laat ze (de lezers) nu lang in het idee dat ze ene half grappige half ernstige vertelling lezen, en eerst als ik den lezer aan het lyntje heb, kom ik uit den hoek met de hoofdzaak. Wie ruim half weg is, weet nog niet, dat het ene officieele zaak is, die ik hem *ingeeef als een drankje*”¹². Eens dat hij de lachers veilig op zijn hand heeft, opent hij het boek *Max Havelaar*, dit wil zeggen: zijn open brief tot de Keizer van Insulinde.

Multatuli wou zijn lezer van 1860 niet alleen lokken met een lach, maar ook met de koffie. Met een koffieboon lokte hij ook Droogstoppel in het pak van Sjaalman totdat hij er niet meer uit geraakte en Stern opdracht gaf er een boek over en voor de koffie uit te schrijven. De „koffievelingen van de Nederlandse Handelsmaatschappij” – het tweede lid van de dubbele titel – waren een begrip voor elke Nederlander van toen. Zij waren een symbool van de renderende koloniale politiek en van de (woeker-) welstand die Nederland toevloede door bemiddeling van deze importmaatschappij. Zoals de makelaar van de Lauriergracht de oren spitste als er spraak was van de koffiecultuur in de bundels van de Sjaalman, zo is de koffie ook voor de lezer een publicitair uithangbord, hoezeer Multatuli dat later ook heeft bestreden¹³ – niet zozeer een uithangbord om direct kopers voor zijn boek aan te trekken, dan wel een reclame-lokmiddel om de lezer zijn brandstichtend boek in de hand te spelen. De Amsterdamse koffieveilingen zijn voor de Hollandse lezer een toegangspoort naar een hem minder bekende wereld, nl. de Oostindische. De knus-burgerlijke, mercantiele, welvarende leefwereld van de eigentijdse koopman waarin wij vier hoofdstukken lang onder geleide van een leuterende Droogstoppel vertoeven, doet dienst als doorgangsterrein naar Rangkas-Betoeng waar die „koffie- en suikerwerktuigen” zich in barre armoe uitsloven voor Droogstoppels profijtjes. Deze overgang is een voorbeeld van de repoussoirtechniek die Multatuli ten overstaan van zijn (onwetende) handlanger Droogstoppel voortdurend gebruikt: hij trekt zich aan de babbeltjes van de makelaar op gang en stoot hem dan van zich af in het gehenna van het sarcasme. Zo gaat hij hier van de bekende Hollandse wereld scheep naar Insulinde, waar onbekende zaken gebeuren die hij aan het

12. *VW* X, p. 88.

13. Cfr. *VW* I, p. 305.

licht wil brengen. Als hij lang genoeg getoefd heeft in hún wereld, dompelt hij zijn lezers definitief in de zijne. Dit is een typisch kenmerk van Multatuli's strategie. – Kortom, van Batavus langs de koffie om naar Batavia : wat een pracht van een overgang en wat een geniale vondst !

Multatuli speelt met de Droogstoppelhoofdstukken ook bewust de troefkaart van de roman. Het Havelaarverhaal is in de grond slechts een lichtjes geromanceerd (hoewel duchtig geïdealiseerd) verslag van het ambtelijk conflict in Lebak en de voorgeschiedenis ervan. In het Droogstoppelverhaal daarentegen steekt meer pit, meer levendigheid. Het doet veel romanesker aan, men moet zich hier niet doorwerken door vrachten documentaire informatie. Het verloopt bovendien veel vlotter en rechtlijner. Men kan rustig voet voor voet volgen „hoe het er is aan toegegaan”. Steentje voor steentje wordt de mise-en-scène opgebouwd tot ze culmineert in het pact der triumviren (Droogstoppel, Stern, Frits) in IV. Het ontspint zich allemaal „als in een echte roman”. De geschiedenis over Havelaar is saaier, grilliger, ook eentoniger, zij vordert met sprongen, glansmomenten wisselen erin af met dorre uitweidingen. Het meer romanachtige verhaal om en rond de Lauriergracht doet dienst als gangmaker voor het pamflet. Eens dat Multatuli de lezer met een romanachtig verzinsel heeft gelokt, zal hij hem leiden waar hij hem hebben moet met zijn pleidooi dat op waarheid steunt en op niets dan de waarheid (althans dat houdt hij ons voor te geloven).

Nog een andere dwingende reden om het kernegebeuren te omlijsten met die vrij omslachtige, hier en daar zeer onwaarschijnlijke, ja zelfs contradictorische Droogstoppel-enscenering was de mogelijkheid om de „scope” van de *Havelaar* op enorme wijze te verruimen : verruiming in tijd en ruimte en ook wat betreft de personages. Zoals de verteller van de Havelaargeschiedenis zich geenszins beperkt tot de Lebak-affaire, maar ons de Dekker van Natal en Padang in 1842-43 toont, jeugdgedichten inlast en ons ook de ongekroonde koning van Menado laat bewonderen in al zijn blufferige glorie, zo leren wij in de Droogstoppelverpakking Dekker kennen als schwärmende teenager in de figuur van Stern en als vertrapte geniale dichter tijdens de bohème-jaren 1856-1859 in de vormomming van Sjaalman. Dank zij de omlijsting steekt de verteller zonder moeite over naar Nederland, waar geen Slijmeringen, maar Droogstopfels en Wawelaars als anti-helden tegenover Havelaar staan. Ja, wat de tijd betreft, anticipeert Multatuli in enkele werkelijk profetische passages uit de Droogstopfelfragmenten op zijn eigen verder lot. En, eveneens vooruitgrijpend in de tijd, commentarieert hij bij voorbaat het onthaal dat zijn boek

te beurt zal vallen en dringt hij ons, lezers, langs de woorden van zijn averechtse spreekbuis Droogstoppel de juiste manier van lezen en beoordelen van zijn roman op. De mogelijkheid tot verruimende commentariëring van het kernverhaal wordt geschapen in en door het raam.

Deze verruiming op velerlei plans¹⁴ – een geniale vondst in de structuur van dit boek – ware onmogelijk geweest zonder het raam. De *Havelaar* is een summa multatuliana geworden, waarin hij nu eens álles wou stoppen en het ook kón dank zij de ongemene mogelijkheden tot verruiming die de aangehechte vertelling in het (onvolledige) raam hem bood. Door de spiegeling van het kernverhaal in het raam werd de *Havelaar* het boek over de man van Lebak, over de man voor en na Lebak, over de politiek in de kolonie zowel als over de profijtjes die men er in het moederland van opstrijkt enz. De ontgrenzing van het Lebak-conflict is zonder meer aan de omlijsting te danken.

In verband met de verruimingstechniek moet ook aangestipt worden dat het raam aan Multatuli de kans biedt om over allerlei zaken te kunnen praten. Droogstoppel is immers zijn averechtse spreekbuis. Multatuli gebruikt de Droogstoppel-marionet om sommige problemen te berde te brengen die moeilijk konden tussengeschoven worden in zijn Havelaarpleidooi, al maakt hij daar ook wel irriterende zijsprongen die konden gemist worden (b.v. in V dat de intrede van Havelaar zo lang opschort, of in de tafel- en terrasgesprekken vanaf IX tot XIV). Langs Droogstoppel exposeert hij allerlei denkbeelden a contrario en zelfs per absurdum en die gaan er des te gemakkelijker in daar hij dat al lachende doet. Het is duidelijk dat hij vooral in het begin van Droogstoppels geschrijf de loze prater gebruikt om te kunnen praten over hét probleem dat hem bezig hield bij het schrijven aan de *Havelaar*, nl. de waarheid in de literatuur. Droogstoppels eerste babbeltje gaat daarover. Onmiddellijk zitten we in medias res bij hét kerngegeven van Multatuli's literaire theorie: literatuur is geen verdichtsel, maar een daad! Dit kon de verteller van de Havelaar-geschiedenis ook wel te pas gebracht hebben in de tafelgesprekken, maar in Droogstoppels mond klinkt de bewijsvoering a contrario zoveel overtuigender. De lezer lacht met Droogstoppel, maar lacht hem ook uit; de lezer keert wel Droogstoppels denkbeelden in hun tegendeel om en zo vindt hij wel Multatuli's waarheid die achter dat groteske masker duidelijk zichtbaar is.

Het waarheidsprobleem in de literatuur is centraal in de hoofd-

14. Een gedetailleerde behandeling van het structuurbeginsel der verruiming kan in dit bestek niet geboden worden.

stukken I-IV, evenals in X dat helemaal gewijd is aan een absurd commentaar bij Heines *Auf den Flügeln des Gesanges*. Verder in het boek geraakt de literatuur op de achtergrond. Dan gaan andere problemen overheersen, zoals die eeuwige koffie, de persoon van Sjaalman, Wawelaar, de reacties in Droogstoppels kring op Sterns teksten over Havelaar, het bezoek aan de gepensioneerde „rustige ruster” in Driebergen enz. Al deze opvullingen van zijn boek dat proppensvol steekt met al wat hem op het hart lag, al wat hij wist en wou, gedaan en geschreven had, zijn ondenkbaar zonder het raam.

Eén van de belangrijkste functies van de omraming is ongetwijfeld de verruiming van de mogelijkheden tot satirisering. In Lebak worden Slijmering en de Gouverneur-Generaal wel met hekeling overladen, maar de grondtoon van het pleidooi is dooernstig. Er wordt niet gelachen in Lebak. Om al zijn gal grijnslachend op Nederland te kunnen uitspuwen scheidt de satiricus Multatuli zich een ander podium, nl. de Droogstoppelfragmenten. De satire slaat des te meer in daar de makelaar zichzelf en al wat bij zijn soortje hoort onbewust voor de gek houdt. Het raam scheidt de nodige ruimte om toestanden in het moederland te hekelen en om personen over de hekel te halen die niet meespelen in het Lebak-drama : zo de kruideniersmentaliteit van het Droogstoppelras, het rabiaat geloof der Wawelaars, de profiteursmentaliteit der ex-residenten enz. Ware het Droogstoppelraam er dus niet, dan waren de satirische mogelijkheden van de intussen erg verbitterde man van Lebak niet half zo groot.

Wij zegden reeds dat Droogstoppel als het ware absurde voetnoten plaatst bij Sterns verhaal door het a contrario te belichten en te commentariëren. De makelaar voelt zich op de duur bekocht en bedrogen door die schelm van een Stern die een „Trojaans paard” op zijn kantoor binnenbracht. Maar hij verstaat geen snars van de ware bedoeling ; die kan hij enkel per absurdum belichten. Dit commentaar is echter bij nader toezien toch niet de belangrijkste functie van Droogstoppels tussenkomsten. Aanvankelijk vaart hij wel tegen Sterns onzinnig verhaal uit, maar geleidelijk vermindert de heftigheid van zijn uitvallen tegen Sterns boek. Dit gaat zelfs zo ver dat Droogstoppel het op de duur vertikt nog te reageren op wat Stern vertelt en dat hij in XVIII niet meer op het kransje bij de Rosemeyers gaat mee-luisteren maar liever met zijn vrouw op visite gaat naar Driebergen bij de „rustige rusters”. Van veel groter belang dan Droogstoppels rechtstreeks commentaar bij de centrale geschiedenis is het immanente commentaar dat Multatuli zelf levert en wel aan de hand van zijn romanstructuur, nl. door de wederzijdse belichting van het raam en de kern, door de

spiegeling van het raam in het schilderij en omgekeerd. Dit aan te tonen voor alle Droogstoppeltussenkomsten zou een groter plaatsruimte vergen dan die waarover wij hier beschikken. Toch moge dit verschijnsel in de structuur van de *Havelaar* hier aan de hand van een paar voorbeelden even aangeduid worden.

De tussenkomst in IX is bedacht om dominee Wawelaar in het boek te introduceren en aldus nog een probleem aan te snijden, nl. dat van de fanatieke evangelisatie van de „heidense” Javanen die enkel goed genoeg zijn om zich in ruil voor het enig ware geloof dat hun zielezaligheid garandeert, dood te werken voor de profijtjes van de christelijke kolonisator. De domme toespraak van Wawelaar vormt een duidelijk pendant met de hooggestemde, idealistische, altruïstische rede tot de hoofden van Lebak in VIII : een markant voorbeeld van immanent commentaar bij het centrale verhaal door middel van een zeer functioneel contrast. De volgende interventie in XVI is evengoed geplaatst. Niet zozeer om tegen Stern te pleiten of diens tekst met commentaar te weerleggen grijpt Droogstoppel naar de pen, maar wel om de reacties van zijn huisgenoten op Sterns verhaal te kunnen schetsen en, vooral, om te kunnen terugkomen op het Wawelaar-geloof. Het grootste gedeelte van deze tussenkomst ligt dus nog in de lijn van het Wawelaarhoofdstuk IX. De figuur van de dominee is onafscheidbaar verbonden met die van de makelaar : zij beveiligen beiden de koffie. Welnu, in de bladzijden die voorafgaan aan deze tekst van Droogstoppel houdt Multatuli een honende tirade tegen de pietluttige onverschilligheid van de Nederlander die meent dat het goed gaat in het schone rijk van Insulinde zolang de Handelsmaatschappij winst maakt met de koffieveilingen. Multatuli dreigt met een mogelijke daling van de winsten op de koffie... Nu schiet Droogstoppel uit zijn krammen om, met Wawelaars bijbel in de hand, de profijtjesjacht van de Nederlandse kolonisator te verantwoorden en te verdedigen. De woorden en standpunten van beide verhalers belichten elkaar wederzijds, de ene tirade geeft reliëf aan de andere, het raam intensifieert het effect van het schilderij en omgekeerd. Bovendien anticipeert Droogstoppel in deze tussenkomst in XVI op Multatuli's eigen commentaar bij de Saïdjah-en-Adinda-geschiedenis bij het einde van XVII, natuurlijk per absurdum en onbewust van de draagwijdte (en van de dubbele bodem) van zijn hatelijke, schijnheilige en domme woorden over die Javanen die geen buffel nodig hebben om tevreden te zijn... Voor dat wij Saïdjah en Adinda leren kennen is Multatuli reeds bezig dit verzonnen verhaal in te kaderen en het vast te spijkeren tegen een background van realiteit : hij maakt Saïdjah bij voorbaat tot een droevige figuur door ons vooraf de uitbuitersmentaliteit te tonen

waarvan de jongen het weerloze slachtoffer is. De tussenkomst van Droogstoppel biedt ons de werkelijkheidsgrond die het bestaan van verontrechte Saïdjahs mogelijk maakt. Dit is dus wel een merkwaardig geval van een geanticipeerd commentaar bij iets wat in het volgende hoofdstuk nog moet vermeld worden.

De „bestudeerde” wisselwerking tussen het raam en de kern ligt in dit geval in de botsing van twee werelden : enerzijds de wereld van het fanatieke geloof en de schijnheilige mercantiele profiteursmentaliteit ; anderzijds de Havelaar-wereld die de wereld is van het ideaal en van het onrecht, de wereld waarin buffels gestolen worden en waarin idealisten tegen de lamp vliegen. Dit prachtig contrast was mogelijk door de structurele spiegeling van het een in het ander.

De laatste tussenkomst van Droogstoppel op het einde van XVIII is eveneens buitengewoon goed geplaatst. Juist tevoren beloofde de verteller van het Havelaarverhaal de confrontatie van de twee antagonististen in het Lebak-conflict, Slijmering en Havelaar. Deze confrontatie wordt ogenschijnlijk in suspense gehouden, maar zij loopt ondergronds door in de Droogstoppeltussenkomst, echter op een ander tijdsvlak, nl. in 1859. Multatuli plaatst de twee tegenspelers tegenover mekaar in een fase van Douwes Dekkers leven ná de catastrofale afloop van het conflict : in de Droogstoppeltekst zien wij de ex-resident in zijn renteniersvilla in Driebergen en ontmoeten wij ook voor het laatst de ex-assistent-resident in de persoon van de bemodderde Sjaalman. Vóór Multatuli dus in XIX op grond van daden en geschriften bewijst dat hij gelijk *had*, toont hij ons in een schrijnend contrast in XVIII welke de rampzalige gevolgen waren van het feit dat hij geen gelijk *kreeg*. De idealist moest immers het hoofd buigen voor de ambtenaar die de letter van de voorschriften naleefde en van zijn oversten gelijk kreeg. Voor wij de ware toedracht van het conflict te lezen krijgen, beschrijft Multatuli ons dus reeds de gevolgen ervan. Hij laat Droogstoppel vooraf ook nog eens extra de corruptie belichten met zijn stompzinnige onbewustheid en schijnheiligheid. Grijslachend Droogstoppels stompzinnigheid exploiterend, hamert Multatuli er de naakte waarheid in vooraleer hij deze op grond van authentieke documenten in XIX onweerlegbaar uit de doeken doet. Naast de verruimende differentiatie der tijdvlakken (1856 en 1859) is in deze laatste Droogstoppeltussenkomst ook de anticiperende en contrasterende wisselwerking met het kernverhaal opmerkelijk ¹⁵.

Een tweede functie van deze ingelaste Droogstoppeltekst is de kans die hij biedt om de lasterlijke brief, op aanstoken van Tines

15. Cfr. Multatuli zelf over deze passage in *VW* X, p. 113.

familie geschreven, die de laatste en beslissende stoot gaf bij het totstandkomen van de *Havelaar*, te kunnen vermelden. De vermelding van deze brief (Droogstoppel ontdekt hem en leest hem stiekem in de woonst van Sjaalman) verruimt weer het tijdspectief (1859), licht de lezer in omtrent de ontstaansgeschiedenis van de *Havelaar* en bereidt ons evenzeer voor op de beloofde, maar afgebroken confrontatie Slijmering-Havelaar in XIX. Nu het Lebak-conflict naar zijn hoogtepunt gaat, voegt Multatuli hier nog die vernederende brief in: hij bevat dezelfde lasterlijke taal als die van de gepensioneerde Slijmeringen en van al zijn Lebakse tegenstanders en veroordelaars. Hoe men hem achteraf lasterlijk heeft beoordeeld gaat dus vooraf aan de demonstratie van zijn gelijk. Eens te meer zien wij hoe heel de laatste Droogstoppeltussenkomst draait rond die confrontatie, maar dan gezien van het standpunt van zijn tegenstanders ná het conflict. Dit alles illustreert naar mijn gevoel hoe uitermate functioneel, zinvol en onmisbaar dit ingeschoven fragment van de makelaar is als contrasterende verruiming van zijn pleidooi. Dit alles illustreert tevens hoeveel het schilderij te danken heeft aan het raam waarin het steekt.

De diepere zin van deze roman-in-de-roman-structuur kan – ten slotte – slechts verklaard worden in het licht van Multatuli's opvatting over literatuur en leven. Voor hem, zoals voor zoveel romantici, wás literatuur leven! Zijn boek was geen belletrise, geen mooischrijverij, maar een donderslag op tafel in het sluimerende Nederland. Waarom maakte hij het dan zo bizar, zo extravangant? Liep hij niet het gevaar dat zijn publiek de clown bleef bekijken en niet de held die het levensgevaarlijke trapèze-nummer opvoerde in de nok van de tent in Rangkas-Betoeng? Geenszins!

De diepste zin van het raam, geschreven door de clowneske anti-held, is precies de werkelijkheidswaarde van het centrale verhaal te verhogen. Dit is de paradox in de organisatie van dit boek, nl. dat de romaneske inkadering een nog sterkere werkelijkheidswaarde schenkt aan het kernverhaal over Lebak. De structuur van het boek-in-het-boek is ten slotte allesbehalve livresk. Dank zij het kader grijpt de Lebak-affaire over haar grenzen heen in op het leven, op Douwes Dekkers leven voor en na Lebak. Het geniale in deze structuur is dat de schrijver ondanks de romaneske machinatie Sjaalman-Droogstoppel-Stern nooit de band met het leven – zijn leven en dat van de Nederlandse natie – verliest. De geschiedenis van de wording van zijn boek *Max Havelaar* die Droogstoppel ons opdist, is ten slotte de wordingsgeschiedenis van zijn daad te Lebak met haar nasleep van gevolgen, zelfs met de profetisch geanticiperde gevolgen ervan in een tijd die nog toe-

komst was op het ogenblik dat Multatuli het boek schreef. De romaneske verbeelding in het Droogstoppelraam draait voortdurend rond zijn eigen leven, rond zijn daad van Lebak en rond zijn pleidooi. De fictie ontmoet de werkelijkheid, dekt ze, vereenzelvigt zich ermee: zijn boek, zijn hele boek, de Droogstoppeldelen ten zelfden titel als de Havelaargeschiedenis, is zijn reële, authentieke leven, en geen letter erin is verzinsel of literatuur. Dat was overigens Multatuli's opvatting van het schrijversschap die hij zijn leven lang is trouw gebleven.

Men kan de verhouding raam-kernverhaal in de *Max Havelaar* het best vergelijken met de verhouding van „the play in the play” dat de toneelspelers in Elsinore opvoeren, tot het hele stuk *Hamlet*. De functie van het op last van Hamlet in het stuk opgevoerde toneelspel is over zijn grenzen als verzonnen spel heen in te grijpen op de werkelijkheid, deze scherper te belichten bij middel van een niet-werkelijk, fictief gebeuren. Hamlet zelf doorspekt de opvoering van het spel met vlijmscherpe allusies; hijzelf scheidt een commentariërend raam rond het spel-in-het-spel en spijkt dit vast in de barre werkelijkheid van Elsinore.

Zo ook met Droogstoppel en Havelaar. De hele rocambolleske encensering rond het Lebak-conflict is bedoeld om de band tussen roman en leven vaster aan te snoeren. Zo is er niet het minste besot tussen het raam en het kernverhaal. Droogstoppel treedt in Dekkers leven en omgekeerd. Het was Multatuli's bedoeling de romanfictie te doorbreken en de grenzen tussen verzinsel en authentic historisch relaas uit te wissen. Het feit, bij voorbeeld, dat Droogstoppel in XVIII die authentieke brief uit Dekkers eigen leven leest, zou te vergelijken zijn met een ontmoeting van Claudius in de gangen van Elsinore met één van de toneelspelers ná de opvoering van hun stuk, waarbij Claudius in paniek zou uitroepen: „Jij, jij gaat mij vermoorden!” Zó sterk is ook de band tussen literatuur en leven, tussen het raam en het schilderij in deze verdraaid goed georganiseerde *Havelaar*¹⁶.

16. Tekst van lezing in de sectie *Moderne Filologie en Literatuur* op 10 oktober 1965.